

Hermetica Berolinensia II-VIII (Papyrus Berolinensis Graeca 17027)

Agata Sowińska (tłumaczenie i komentarz)¹

1. Wstęp

Po raz pierwszy siedem greckich fragmentów z Papirusu Berlińskiego o numerze 17027 wydała drukiem w 1942 roku Klara Stahlschmidt², wówczas jednakże nie zostały one jeszcze zidentyfikowane jako hermetyczne³. W 1943 roku Kurt Aland⁴ rozpoznał w jednym fragmencie berlińskim, oznaczanym zazwyczaj w literaturze przedmiotu literą D, niewielki passus pochodzący z *CH X*. Jednakże dopiero Anna Van den Kerchove zaklasyfikowała w 2006 roku wszystkie fragmenty berlińskie do grupy *Hermetica*, jednocześnie dokonując ich reedycji⁵. Tym samym potwierdzone zostały paralele występujące między *CH X* a fragmentami D oraz G. Hermetyczna proveniencja ekscerptów B, C, E wprawdzie nie jest jednoznaczna, aczkolwiek wydaje się stosunkowo prawdopodobna, biorąc pod uwagę wykorzystane w nich słownictwo, niemniej zbieżność tych trzech fragmentów z *Hermetica* pozostaje nadal w sferze przypuszczeń⁶.

---

¹ Dr Agata Sowińska, adiunkt, Instytut Literaturoznawstwa, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska; e-mail: agata.ewa.sowinska@gmail.com, agata.sowinska@us.edu.pl; ORCID: 0000-0002-3399-3200.

² Zob. K. Stahlschmidt, *Eine unbekannte Schrift Philons von Alexandria (oder eines ihm nahestehenden Verfassers)*, „Aegyptus” 22 (1942) s. 161-176.

³ Hermès Trismégiste, *Paralipomènes grec, copte, arménien. Codex VI de Nag Hammadi, Codex Clarkianus II Oxoniensis, Définitions Hermétique, Divers*, t. 5, ed. J.-P. Mahé, Paris 2019, s. 333.

⁴ K. Aland, *Eine neue Schrift Philos?*, „Theologische Literaturzeitung” 68 (1943) k. 169-170.

⁵ Zob. A. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés: le P.Berol. 17 027 (Avec planches VI-VIII)*, „Archiv für Papyrusforschung” 52/2 (2006) s. 162-180.

⁶ Hermès Trismégiste, *Paralipomènes grec, copte, arménien*, t. 5, s. 333.

1.1. Papyrus Berolinensis Graeca 17027 – manuskrypt

Berliński Papirus o numerze 17027 odnaleziono w Hermopolis Magna podczas niemieckiej misji archeologicznej w latach 1905-1906⁷. Pierwsza edytor i komentarka tekstu znajdującego się na papirusie, Klara Stahlschmidt, przypisała jego autorstwo Filonowi z Aleksandrii lub osobie z jego otoczenia. Stahlschmidt skojarzyła ponadto tekst z papirusu 17027 z zaginionym dziełem Filona o tym samym tytule, z którego do czasów współczesnych zachowane zostały jedynie fragmenty armeńskie. Głównym argumentem Stahlschmidt na poparcie swej tezy była zbieżność tytułów: i jeden, i drugi tekst nosił tytuł „O Bogu”⁸. Fragment A Papirusu Berlińskiego zaczyna się bowiem słowami $\pi\epsilon\rho\iota$ $\theta\epsilon\omicron\upsilon$ stanowiącymi – biorąc pod uwagę lokalizację wyrazów – ewidentnie tytuł utworu⁹. Co więcej, według Stahlschmidt ów tytuł miał być dowodem na wyznawaną przez autora tekstu religię monoteistyczną – żydowską lub chrześcijańską. Obecnie nie moglibyśmy jednoznacznie stwierdzić, że tytuł $\pi\epsilon\rho\iota$ $\theta\epsilon\omicron\upsilon$ pozwala na postawienie bezsprzecznej tezy, iż autor tekstu związany był z judaizmem lub chrześcijaństwem. Wielu autorów pogańskich bowiem często posługuje się terminem „bóg” w liczbie pojedynczej, a pośród nich także i hermetycy¹⁰. Stahlschmidt wysuwa tezę, iż tekst występujący na papirusie może wykazywać ewentualne zbieżności z traktatami hermetycznymi, jednakże zaznacza równocześnie, że tradycja manuskryptów hermetycznych nie podaje żadnego tytułu analogicznego do tego z Papirusu Berlińskiego oraz że fragment B z P.Berol. 17027 wydaje się bardziej zbliżony do tekstów Filona z Aleksandrii niż tych przypisywanych Hermesowi Trismegistosowi¹¹. W 1943 roku badacze Luigi Alfonsi i Marcel Hombert w swych opublikowanych badaniach zgodzili się z teorią Stahlschmidt w kwestii atrybucji treści z P.Berol. 17027 związanej właśnie z osobą Filona z Alek-

⁷ Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 163; Stahlschmidt, *Eine unbekannte Schrift Philons von Alexandrien*, s. 161.

⁸ Przy czym należy zwrócić uwagę, iż sam tytuł fragmentu tekstu Filona z Aleksandrii zachowanego w wersji armeńskiej podawany jest przez badaczy w wątpliwość (związaną z prawdopodobną nieścisłością w łacińskiej kolumnie, którą dodał ormiański edytor), chociaż zgadza się z treściową zawartością fragmentu. Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 163, przyp. 40.

⁹ Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 163.

¹⁰ Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 164.

¹¹ Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 163.

sandrii¹². Z drugiej strony Kurt Aland rozpoznał we fragmencie D Papi-
rusu Berlińskiego wyimek z dziesiątego dialogu ze zbioru *Corpus Her-
meticum*¹³. W 1948 roku Hombert, wyraźnie zainteresowany tezą Alanda,
podkreśla, że

jeśli faktycznie są to fragmenty hermetyczne, mamy wówczas do czynienia ze
znacznym postępowaniem w znajomości tychże pism, ponieważ Papyrus Berliński
(P.Berol. 17027) jest prawie tysiąc lat starszy niż manuskrypty zawierające
zbiór *Corpus Hermeticum* i przybliży nas do epoki, w której najprawdopo-
dobniej narodziła się literatura hermetyczna¹⁴.

Bez względu więc na znaczne wybrakowanie, jakim charakteryzuje się
P.Berol. 17027, papyrus ów stanowi znaczący wkład do badań nad historią
tradycji hermetycznej¹⁵.

Po 1948 roku P.Berol. 17027 nie budził już większego zainteresowa-
nia. Wspomniano o nim lakonicznie w kilku monografiach oraz bibliogra-
fiach, najczęściej dotyczących Filona z Aleksandrii¹⁶. Antonino Gonzalez
Blanco jako jedyny umieszcza informację o tym papiirusie w swej biblio-
grafii z 1984 roku dotyczącej hermetyzmu¹⁷. *Thesaurus Linguae Graecae*
(TLG) posiada w swych zasobach fragmenty pochodzące z P.Berol. 17027,

¹² Zob. L. Alfonsi, *Sul per^ qeoà del P. 17 027 di Berlino*, „Aegyptus” 23 (1943)
s. 262-269; M. Hombert, *Revue de Tarticle de Stahlshmidt*, „Chronique d'Égypte” 36
(1943) s. 306; Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 163.

¹³ Zob. K. Aland, *Eine neue Schrift Philos?*, „Theologische Literaturzeitung” 68
(1943) k. 169-170; Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*,
s. 163.

¹⁴ M. Hombert, *Bulletin Papyrologique XXI (1943 à 1946)*, „Revue des Études Gre-
cques” 61 (1948) s. 233. Zachowane manuskrypty zawierające teksty ze zbioru *Corpus
Hermeticum* datowane są na okres od XIV do XVII wieku.

¹⁵ Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 163.

¹⁶ Podaję za: Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*,
s. 164, przyp. 14; R. Radice, *Filone di Alessandria. Bibliografia generale 1937-1982*,
Roma 1983; R. Radice – D.T. Runia, *Philo of Alexandria. An Annotated Bibliography
1937-1986*, Leiden 1988; J.R. Royse, *The Spurious Texts of Philo of Alexandria. A Study
of Textual Transmission and Corruption with Indexes to the Major Collections of Greek
Fragments*, Leiden 1991; E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus
Christ*, t. 2, Edinburgh 1987, s. 823, przyp. 37; F. Siegert, *Philon von Alexandria. Über
die Gottesbezeichnung „wohlthätig verzehrendes Feuer” (De Deo)*, Tübingen 1988, s. 159;
J. van Haelst, *Catalogue des papyrus littéraires juifs et chrétiens*, Paris 1976.

¹⁷ Zob. A. Gonzalez Blanco, *Hermetism. A bibliographic approach*, w: *Aufstieg und
Niedergang der römischen Welt*, t. 17/4, red. W. Haase, Berlin – New York 1984, s. 2271.

aczkolwiek zestawia je z osobą Filona z Aleksandrii – w wersji papierowej *TLG* na stronie 109, pod numerem x02, wskazano fragmenty z Papirusu Berlińskiego jako wyimki hermetyczne niepewne, z notką: *fort. auctore Philone*. Pojawiają się one również w *TLG* na stronie 307, pod numerem 041, właśnie pośród dzieł Filona¹⁸.

1.2. Stan zachowania *HB II-VIII*¹⁹

Na Papirus Berliński o numerze 17027 składa się siedem fragmentów zapisanych na stronicach *recto* oraz *verso*. Fragmenty A, B i G posiadają górny margines, a w przypadku fragmentu G – także i lewy boczny margines na *recto* papirusu. Fragmenty C, E i F zachowały lewy boczny margines na *recto* papirusu. Fragment D umieszczony został na środku materiału. Trudno umiejscowić wszystkie fragmenty względem siebie. Ich stan zachowania bowiem jest daleki od doskonałego. W najlepszych przypadkach widocznych jest pięć wersów danego fragmentu oraz piętnaście liter w jednej linijce, podczas gdy według przypuszczeń pierwotnie mogło być zapisanych więcej niż trzydzieści wersów na stronie i około trzydzieści trzech liter w linijce. Rozmiar każdego fragmentu waha się między 2,2 cm długości x 4 cm wysokości, a 5,3 cm długości i 5,5 cm wysokości. Kolor fragmentu A jest trochę jaśniejszy, a fragmentów D *verso* i F *verso* jest ciemniejszy niż w przypadku pozostałych fragmentów. Tekst fragmentów A oraz E *recto* jest nieco wytarty²⁰.

1.3. Datacja

Stahlschmidt datuje fragmenty *HB II-VIII* na IV lub V wiek po Chrystusie, argumentując swoje przypuszczenia stwierdzeniem, iż wyimki spisane zostały „bardzo dobrą (delikatną/dokładną/elegancką) ręką” („eine sehr feine Hand”)²¹. Anna Van den Kerchove uzupełnia teorię Stahlsch-

¹⁸ Zob. L. Berkowitz – K.A. Squitier, *Thesaurus Linguae Graecae: Canon of Greek Authors and Works*, New York 1990; Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 164, przyp. 18.

¹⁹ Opis podaję za Anną Van den Kerchove, która konsultowała zdjęcia papirusu.

²⁰ Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 165.

²¹ Stahlschmidt, *Eine unbekannte Schrift Philons von Alexandrien*, s. 161. Zob. także: Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 165, przyp. 24.

midt, wskazując, że pismo nie posiada wielu ligatur i prawie żadnej litery zapisanej kursywą²². Owa obserwacja może być świadectwem „ręki literackiej” i tym samym przykładem tekstu literackiego. Pismo pochylone jest ku prawej stronie, co wskazywałoby raczej na późną starożytność jako czas spisania tekstów. Ten system zapisu rozwinął się w II wieku po Chrystusie, a w III wieku stał się powszechnie przyjętą formą „ręki literackiej”. Ów charakter pisma cechuje kontrast między grubymi pociągnięciami a drobniejszymi oraz to, że poszczególne litery z okrągłych stają się owalne²³. Jak podaje Van den Kerchove, w przypadku Papirusu Berlińskiego 17027 nie ma wyraźnie zaznaczonej różnicy między grubszymi a cieńszymi liniami, z wyjątkiem fragmentu G oraz (w mniejszym stopniu) fragmentu D *recto*. Zapis liter na papirusie jest bilinearny (aczkolwiek τ , ρ , ϕ , ψ i υ mają tendencję do wychodzenia z ramy dwuliniowej – w przypadku ramy dolnej mają długie kreseczki zakrzywione w lewo; pozostałe litery z kreseczkami także mają je skierowane w lewo). Litery ϵ , θ oraz o są raczej owalne, litera o jest stosunkowo mała (z wyjątkiem fragmentu E, gdzie zajmuje całą interlinię). Środkowa część litery ω jest w większości przypadków spłaszczona i ledwo widoczna. Pętelka w literze α jest raczej kanciasta. Litery ι oraz α są czasami zwieńczone tremą²⁴. Pismo nie zawsze jest regularne. To z fragmentu F jest bardziej zwarte, bardziej zbite niż w przypadku innych fragmentów, zwłaszcza na stronie *verso*. Podobna uwaga tyczy się zapisu fragmentu G *verso*. Graficzny zapis tych fragmentów przypomina pismo pochodzące z papirusu *Chester Beatty XI* datowanego na IV wiek po Chrystusie²⁵. Zapis litery μ w tych dwóch przypadkach jest praktycznie identyczny – z taką samą delikatną środkową zakrzywioną linią niesięgającą do podstawy litery i spłaszczoną ku prawej kreseczce. Papirusy wykazują również podobieństwo w zapisie χ i λ . Litery α i ξ natomiast zbliżone są do tych z Papirusu Wiedeńskiego o numerze 19815 (P.Vindob. G 19815) datowanego na drugą połowę IV wieku po Chrystusie. Można również porównać fragmenty *HB* do zapisanego na pergaminie Kodeksu Waszyngtońskiego (*Codex Freerianus III*) pochodzą-

²² Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 165.

²³ Zob. E.M. Thompson, *An Introduction to Greek and Latin Palaeography*, Oxford 1912, s. 131; Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 166.

²⁴ Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 166.

²⁵ Zob. G. Cavallo – H. Maehler, *Greek Bookhands of the Early Byzantine Period. A.D. 300-800*, London 1987, s. 10; Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 166.

cego z przełomu IV i V wieku po Chrystusie²⁶. Litera α z Kodeksu Freera III przypomina tę występującą w *HB* – podobnie ma się rzecz z literami ϵ , σ i δ . Jednakże w przypadku zapisu litery ω , której środkowa część jest mało wyraźna we fragmentach *HB*, nie widać graficznego podobieństwa z zapisem tejże litery występującym we wspomnianych wyżej manuskryptach. Można mówić ewentualnie o zbieżności litery ω w *HB* z jej zapisem widniejącym w P.Lond. 126 datowanym na III wiek po Chrystusie, który to papirus przedstawia również charakterystyczne pochylone pismo oraz literę α przypominającą tę z hermetycznego fragmentu *D recto* (wers 1). Anna Van den Kerchove, dokonując przedstawionej powyżej analizy typograficznej w oparciu o badania paleograficzne Frederica Kenyona (według którego P.Berol. 17027 wykazuje podobieństwa z tekstami datowanymi na wiek III po Chrystusie)²⁷ i Edwarda Thomsona (optującego za IV wiekiem po Chrystusie jako czasem charakterystycznym dla zapisu tekstu wzorem P.Berol. 17027)²⁸, wskazuje, iż P.Berol. 17027 z dużym prawdopodobieństwem pochodzi z IV wieku po Chrystusie²⁹.

1.4. *HB* II-VIII – problematyka treści

Pod względem treściowym fragmenty berlińskie dotyczą kwestii filozoficznych i religijnych, jak dusza w przypadku fragmentu B. Znacznie uszkodzone urywki C, E oraz F natomiast związane są z bliżej nieokreśloną tematyką filozoficzną. Fragment A (ten znajdujący się na *verso* papirusu) zawiera tytuł i początek nieznanego bliżej traktatu – z dużym prawdopodobieństwem hermetycznego – pt. „O bogu/Bogu” ($\pi\epsilon\rho\iota$ θεοῦ) i nosi znamiona stylu dydaktycznego (jak przykładowo jeden z fragmentów wiedeńskich *Hermetica Vindobonensia* II)³⁰.

Pierwsze dwa wersy fragmentu *A recto* wprowadzają element kontrastu między podlegającą doznaniom siłą (czy też mocą)³¹ a neutralną pod

²⁶ Zob. Cavallo – Maehler, *Greek Bookhands of the Early Byzantine Period*, s. 30, 38; Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 166.

²⁷ F.G. Kenyon, *The Palaeography of Greek Papyri*, Oxford 1899.

²⁸ E.M. Thompson, *An Introduction to Greek and Latin Palaeography*, Oxford 1912.

²⁹ Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 166 (w tym przyp. 33 i 34).

³⁰ Zob. Hermès Trismégiste, *Paralipomènes grec, copte, arménien*, t. 5, s. 333.

³¹ Stahlschmidt proponuje w pierwszym wersie (z przejściem w drugi) koniunkturę w postaci rzeczownika w genetiwie: $\delta\upsilon\nu\acute{\alpha}\mu\epsilon\omega\varsigma$. Aczkolwiek Van den Kerchove widzi

względem doznań energią. Tematyka związana z terminologią dotyczącą podlegania doznaniom lub jego braku koresponduje z problematyką występującą w tekstach hermetycznych, nie jest natomiast specyfiką pism Filona z Aleksandrii, któremu ów wyimek *A verso* także się przypisuje. Przykładowo w dialogu *CH III* Bóg sam w sobie jest energią, a w *CH IV* jest on Dobrem *par excellence*, w związku z czym nie ma w nim miejsca na doznania (popędy, namiętności), tak charakterystyczne dla istot cielesnych. Idąc za hipotezą Van den Kerchove, w przypadku fragmentu *A* możemy mieć do czynienia z odkryciem nowego tekstu hermetycznego zachowanego fragmentarycznie. Przyjmując, że *A recto* jest końcem jakiegoś traktatu, tym samym *A verso*, z tytułem „O Bogu”, inicjuje nowy – niepoświadczony dotychczas – tekst hermetyczny³². Autor tego tekstu zwraca się w nim do adresata bezpośrednim zwrotem zaczynającym się na literę *T* – być może chodzi o jednego z charakterystycznych dla pism hermetycznych interlokutorów: *Tata* czy też „dziecko” (*teknon*), a więc zwrot także wykorzystywany przez Hermesa Trismegistosa w stosunku do *Tata*. Możemy domniemywać, iż tekst „O Bogu” mógł pierwotnie być dialogiem (z czym zazwyczaj mamy do czynienia w przypadku pism hermetycznych, np. ze zbioru *Corpus Hermeticum* czy traktat *Asclepius*) lub monologiem zaadresowanym do konkretnej postaci. Wersy 3 i 4 wskazują, że w innych tekstach zwanych „Głównymi pouczeniami”, po pierwsze, omawiano już temat „umysłu”, po drugie, omówiony zostanie on i teraz, aczkolwiek w bardziej zrozumiałej (jasnej) formie³³. Stahlschmidt zauważa w treści *A verso* retoryczną zbieżność między tym fragmentem z Papyrusu Berlińskiego a analogicznymi leksykalnie frazami z licznych pism Filona³⁴. Wnioskom Stahlschmidt zaprzecza jednak w swych badaniach Van den Kerchove, która upatruje w *A verso* raczej treści hermetycznych, ponieważ Filon nie wspomina żadnego dzieła, w którego tytule znajdowałoby się słowo „Główne” (*γενικοί*), o czym informuje odbiorcę treść *A verso*, gdzie początkowe zachowane wersy wskazują na istnienie pewnych „Głównych (pouczeń)”. Ponadto Filon nie zwraca się w swych tekstach bezpośrednio,

---

również inne możliwości uzupełnienia luki w tekście, np. rzeczownikiem φύσις (‘natura’) czy αἰσθησις (‘doznanie, wrażenie zmysłowe’). Zob. Stahlschmidt, *Eine unbekannte Schrift Philons von Alexandrien*, s. 162; Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 172.

³² Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 172.

³³ Por. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 172.

³⁴ Zob. Stahlschmidt, *Eine unbekannte Schrift Philons von Alexandrien*, s. 165-166; Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 172.

za pomocą wołacza do interlokutora, a co jest przecież wkomponowane w treść fragmentu *A verso*³⁵. Elementy treściowe *A verso*, którymi Van den Kerchove podważa wnioski Stahlschmidt i które mają wykluczać autorstwo Filona, występują jednakowoż w tekstach hermetycznych zarówno przekazanych bezpośrednio przez tradycję manuskryptów zawierających *stricte* teksty hermetyczne powszechnie znane (typu dialogi ze zbioru *Corpus Hermeticum*)³⁶, jak i pośrednio, poprzez cytacje hermetyczne, np. w *Antologii Stobajosa*³⁷ czy na kartach Papirusów Wiedeńskich 29456r i 29828r³⁸. Wykorzystanie w zdaniach wołacza, odniesienie do wcześniejszych treści oraz pojawiający się w związku z nimi termin γενικοί – to trzy cechy wspólne tekstów i cytacji sklasyfikowanych jako hermetyczne oraz treści fragmentu *A verso* pt. „O Bogu”. Termin γενικοί występuje (zawsze w liczbie mnogiej) w tekstach hermetycznych samodzielnie lub jako przymiotnik określający słowo λόγοι i odnosi się do bliżej niesprecyzowanych γενικοί λόγοι („Głównych pouczeń”), które miały być onegdaj przekazane przez Hermesa Trismegistosa Tatowi, o czym czytelnik dowiadyuje się w początkowych wersach poszczególnych traktatów. Traktaty te imitują dialog między Hermesem Trismegistosem i Tatem, przy czym ten pierwszy zwraca się do swego interlokutora, posiłkując się zawsze wołaczem: ὦ Τάτ (‘o Tacie!’) lub ὦ τέκνον (‘o dziecko!’), dzieckiem określany jest w tekstach hermetycznych zawsze Tat³⁹. Van den Kerchove upatruje potwierdzenia swej tezy dotyczącej przynależności fragmentu *A verso* do grupy tekstów hermetycznych w jego znacznej zbieżności zwłaszcza z dwoma wyimkami sklasyfikowanymi jako hermetyczne: *Corpus Hermeticum* XIII 1 („W «Głównych [pouczeniach]», ojcze, enigmatycznie i niejasno wyraziłeś się, omawiając kwestię natury boskości”) oraz *Hermetica Vindobonensia* II 6-8 („(6) W] «Głównych [pouczeniach]», Tacie, o [(7) .

³⁵ Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 172.

³⁶ *Corpus Hermeticum* X: „(1) [...] a [ta mowa] jest streszczeniem «Głównych pouczeń» adresowanych do niego [Tata]”; *Corpus Hermeticum* XIII: „(1) W «Głównych [pouczeniach]», ojcze, enigmatycznie i niejasno wyraziłeś się, omawiając kwestię natury boskości”. Jeśli nie podano inaczej, wszystkie przekłady są pióra autorki artykułu. Zob. także: Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 172-173.

³⁷ *Stobaei Hermetica* III: „(1) Mówiliśmy bowiem w «Głównych [pouczeniach]» [...]”; *Stobaei Hermetica* VI: „(1) Skoro we wcześniejszych «Głównych pouczeniach» obiecałeś mi wyjaśnić [temat] trzydziestu sześciu dekanów [...]”. Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 173.

³⁸ *Hermetica Vindobonensia* II: „(6) W] «Głównych [pouczeniach]», Tacie [...]”. Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 173.

³⁹ Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 173.

. . . cz]ęsto mawiałem w liczn[ych (8) mowach”⁴⁰. W ekscerpcie *CH XIII 1* pojawiają się frazy analogiczne do tych, które autor fragmentu *A verso* wkomponował w swój tekst. Są to mianowicie: „Główne (pouczenia)” (γενικοί (λόγοι)) oraz przysłówek „niejasno”, przy czym w przypadku adverbium w *CH XIII 1* występuje ono w formie zaprzeczonej (οὐ τηλαυγῶς) oraz w stopniu równym, podczas gdy w *HB II verso* (= *A verso*) przysłówek przyjmuje formę twierdzącą i stopień wyższy (τηλαυγέστερον). Informacja o „Głównych (pouczeniach)” znajduje się w takiej samej formie (w postaci przymiotnika γενικοί – bez rzeczownika (λόγοι), do którego się może odnosić) zarówno w *HB II verso*, jak i *CH XIII 1* oraz *HV II 6*. Ponadto w owych wyimkach autorzy posiłkują się wołaczami: „ojcze” (*CH XIII 1*), „Tacie” (*HV II 6*), „T[acie” (*HB II verso* = *A verso*). W *HV II 7* oraz *HB II verso* pojawia się forma perfektywna czasownika φημί, przy czym w pierwszym przypadku autor posługuje się liczbą pojedynczą (εἶρηκα), a w drugim – mnogą (εἶρήκομεν). Przedstawiona przez Van den Kerchove argumentacja jednoznacznie sytuuje *HB II verso* w grupie tekstów hermetycznych, a konkretnie w zbiorze dialogów hermetycznych prezentujących rozmowę między Hermesem Trismegistosem a jego synem i zarazem uczniem, Tatem⁴¹.

Kolejnym fragmentem berlińskim zaklasyfikowanym (w 1943 roku przez K. Alanda) do grupy *Hermetica* jest *HB V recto* (= *D recto*), a więc ekstrakt z *Corpus Hermeticum X*. Samej treści zachowało się niewiele, aczkolwiek jest ona jednym z istotniejszych dowodów na hermetyczną atrybucję *HB V recto*. Jak wskazuje Van den Kerchove, najbardziej czytelnym na papirusie elementem zachowanego tekstu *D recto* jest fraza, którą można przełożyć np. jako „zgodnie z udziałem” (κατὰ μετουσίαν)⁴². *TLG* odnotowuje wprawdzie trzy miejsca, w których Filon z Aleksandrii używa właśnie tego wyrażenia⁴³, jednakże to wyimek *CH X*, w którym także występuje owa fraza, staje się ważniejszym świadectwem atrybucji *HB V recto* (*CH X 2*):

Czym bowiem jest Bóg i Ojciec, i Dobro, jeśli nie istnieniem wszystkich rzeczy, które już nie istnieją, a samą substancją istniejących? To jest Bóg, to jest

⁴⁰ Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 173.

⁴¹ Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 173.

⁴² Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 174.

⁴³ W dziełach: *De virtutibus* 156, *Legum Allegoriae* I 23, 1; III 171, 7. Jednakże te fragmenty nie wykazują zbieżności z *HB V recto*. Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 174, przyp. 43.

Ojciec, to jest Dobro, które nie ma innych właściwości. Świat bowiem, [jak] i słońce, jest sam także ojcem rzeczy zgodnie z udziałem, nie jest [on jednak] na równi [z Bogiem] przyczyną dobra, dla stworzeń, ani życia.

Elementami wspólnymi zachowanej treści *HB V recto* oraz wymyka *CH X 2* są: „,]εστι τῶν ἄλλων”, „κατὰ μετουσίαν”, „τοῖς ζῴοις”. Swego rodzaju różnicę wskazuje jedynie negacja: w miejscu, gdzie w *CH X 2* występuje οὐκέτι, tam w *HB V recto* mamy οὐδέ⁴⁴. Biorąc pod uwagę pozostałe, drobniejsze, wytyczne papirologiczne, fragment *HB V recto* ewidentnie przekazuje inną lekcję *CH X 2* niż ta, która dotarła do naszych czasów⁴⁵. Jak konkluduje Van den Kerchove, w zachowanej treści *HB V recto* należy upatrywać inną, nieznaną dotąd wersję *CH X 2*, która jeszcze bardziej przybliży badaczy do precyzyjnego czasu powstania traktatów hermetycznych⁴⁶. Część *verso* fragmentu *HB V (= D)* zawiera dwa, w miarę dobrze zachowane, słowa (φύσις/φυσικός, δευτερεύειν), których zestawienie nie jest poświadczane w treściach hermetycznych. Jednocześnie sam czasownik pojawia się kilka razy w twórczości Filona z Aleksandrii⁴⁷, a zaledwie raz w tekstach hermetycznych (w *SH XXIV 2*)⁴⁸. Zachowana treść fragmentu *D verso* wskazuje na zagadnienie występowania na drugiej pozycji (δευτερεύειν) jakiegoś elementu rzeczywistości względem natury czy też jej tworów. Podobnie więc jak w przypadku tekstów hermetycznych, gdzie autor (lub autorzy) kilkakrotnie odnosi się do gradacji bytów, która sytuuje na drugim miejscu czy to świat, czy to człowieka, np. w *CH X*⁴⁹. Jako że fragment *D verso* nie wykazuje bezwzględnej treściowej tożsamości ze znanymi nam tekstami hermetycznymi, można domniemywać, iż *D verso* jest inną wersją tych passusów *CH X*, które informują odbiorcę o człowieku i świecie w kon-

⁴⁴ Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 175.

⁴⁵ Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 175.

⁴⁶ Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 175.

⁴⁷ Philo Alexandrinus, *Legum Allegoriae* II 81; III 197; Philo Alexandrinus, *De Abrahamo* 64, 150 (1). Zob. Stahlschmidt, *Eine unbekannte Schrift Philons von Alexandrien*, s. 169.

⁴⁸ *Stobaei Hermetica XXIV*: „(2) [...] księżyc zajmuje drugie miejsce (δευτερεύει) w stosunku do niego [słońca] względem pozycji i mocy”.

⁴⁹ *Corpus Hermeticum X*: „(10) [To] piękny świat, acz nie jest [on] dobry. [Jest] bowiem materialny i łatwo podlegający doznaniom. [Jest] pierwszy pośród wszelkich odczuwających doznania, lecz drugi pośród bytów”; *Corpus Hermeticum X*: „(12) I świat [jest] pierwszy, człowiek zaś [to] drugie stworzenie po świecie, a pierwsze pośród śmiertelnych, łącznie zaś z innymi stworzeniami posiada element ożywiający”.

tekście ich pozycji w hierarchii bytów (przykładowo *CH X 10 i 12*)⁵⁰. *CH X* można generalnie potraktować jako swego rodzaju odniesienie (streszczenie?) do bliżej nieokreślonych „Głównych pouczeń”, o których mowa m.in. w traktacie *X*. Możliwe, że istniały i inne tego rodzaju omówienia, które mogły różnić się od siebie w pewnych punktach. A co za tym idzie – *D verso* może być fragmentem jednego z takich właśnie streszczeń⁵¹.

Zachowana treść fragmentów *HB VIII recto i verso* (= *G recto i verso*) natomiast wykazuje zbieżność z *CH X 15-16*⁵² (w przypadku *G recto*) oraz *CH X 18-19*⁵³ (w przypadku *G verso*), biorąc pod uwagę wprowadzenie pewnych, niezbędnych pod względem rozmieszczenia tekstu na papirusie modyfikacji⁵⁴. Podobnie jak w przypadku *HB V recto i verso*, tak i tu można wysunąć hipotezę, iż *HB VIII recto i verso* to nieznanne dotąd wersje *passusów* pochodzących z dziesiątego traktatu ze zbioru *Corpus Hermeticum*⁵⁵.

⁵⁰ Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 176.

⁵¹ Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 176.

⁵² *Corpus Hermeticum X*: „(15) Gdy zaś ciało zwiększy swą objętość i ściągnie ją [duszę] w dół, do mas ciała, [dusza] rozłączywszy się sama ze sobą, rodzi zapomnienie i nie uczestniczy w pięknie oraz dobru. Zapomnienie natomiast staje się złem. (16) To samo przytrafia się i tym, którzy opuszczają ciało”.

⁵³ *Corpus Hermeticum X*: „(18) [Umysł] wszechświata [jest stwórcą] wszystkiego, [umysł] człowieka zaś – jedynie tego, co na ziemi. Będąc bowiem pozbawionym ognia, umysł [przebywający] w ludziach nie posiada mocy tworzenia rzeczy boskich, jako że jest ludzki pod względem [swej] siedziby. (19) Dusza zaś ludzka – acz nie każda, tylko ta pobożna – jest nieco natchniona i boska”.

⁵⁴ By uzyskać adekwatny do rozmiaru papirusu zapis fragmentu *G recto* (max. 36 liter w wersie), Van den Kerchove proponuje usunąć z *Corpus Hermeticum X 15* całą frazę „i nie uczestniczy w pięknie oraz dobru”, co daje następującą treść *G recto*: „[dusza] rozłączywszy się sama ze sobą, rodzi zapomnienie. Zapomnienie natomiast staje się złem. (16) To samo przytrafia się i itd.”. W przypadku fragmentu *G verso* Van den Kerchove wskazuje na możliwość ewentualnego, celowego pominięcia na papirusie frazy „w ludziach”, co nie ingerowałoby w sens wypowiedzi i dawałoby zapis: „wszystkiego, [umysł] człowieka zaś jedynie tego, co na ziemi. Będąc bowiem pozbawionym ognia, umysł nie posiada mocy tworzenia rzeczy boskich, jako że jest ludzki pod względem [swej] siedziby. (19) Dusza”. Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 177 (s. 178 – analiza papirologiczna).

⁵⁵ Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 176-177.

Analiza zachowanej treści fragmentów B, C, E i F nie pozwala jednoznacznie potwierdzić ich hermetycznej atrybucji ani też definitywnie jej wykluczyć⁵⁶.

Wszystkie fragmenty *HB* II-VIII spisane zostały tą samą ręką (co rzecz jasna nie czyni ze skryby autora tychże treści). Zapiski *A verso* (= *HB* II *verso*), *D recto* i *verso* (= *HB* V *recto* i *verso*) oraz *G recto* i *verso* (= *HB* VIII *recto* i *verso*) wykazują zbieżność z treściami hermetycznymi. Fragmenty pozostałe nie wskazują jednoznacznie na ich hermetyczną proveniencję⁵⁷.

P.Berol. 17027 (a przynajmniej fragmenty A, D i G) uzupełnia dotychczasowy korpus tekstów hermetycznych, a tym samym i historię tradycji hermetycznej. Co więcej, Van den Kerchove słusznie sugeruje włączenie wyimków D i G do aparatu krytycznego *CH* X. Dzięki Papiirusowi Berlińskiemu 17027 posiadamy dowód transmisji tekstów hermetycznych o wiele wcześniejszej niż wskazują lekcje manuskryptów średniowiecznych i nowożytnych, jednocześnie uzupełniając i korygując informacje dostarczane przez te ostatnie. Papiirus Berliński 17027 – niczym Papiirusy Wiedeńskie 29456 i 29828 czy VI kodeks z Nag Hammadi – staje się również świadectwem obiegu tekstów hermetycznych w III i IV wieku po Chrystusie, a więc w czasie, gdy pojawiają się u autorów pierwszych wieków naszej ery odniesienia do tekstów hermetycznych czy bezpośrednie hermetyczne cytacje⁵⁸.

2. Wydania

Hermès Trismégiste, *Paralipomènes grec, copte, arménien. Codex VI de Nag Hammadi, Codex Clarkianus II Oxoniensis, Définitions Hermétique, Divers*, t. 5, ed. J.-P. Mahé, Paris 2019, s. 331-334.

Stahlschmidt K., *Eine unbekannte Schrift Philons von Alexandrien (oder eines ihm nahestehenden Verfassers)*, „Aegyptus” 22 (1942) s. 161-176.

Van den Kerchove A., *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés: le P.Berol. 17 027 (Avec planches VI-VIII)*, „Archiv für Papyrusforschung” 52/2 (2006) s. 162-180.

⁵⁶ Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 178-179.

⁵⁷ Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 179-180.

⁵⁸ Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 180.

3. Przekłady współczesne

Francuskie

- Hermès Trismégiste, *Paralipomènes grec, copte, arménien. Codex VI de Nag Hammadi, Codex Clarkianus II Oxoniensis, Définitions Hermétique, Divers*, t. 5, tł. J.-P. Mahé, Paris 2019, s. 331-334.
- Van den Kerchove A., *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés: le P.Berol. 17 027 (Avec planches VI-VIII)*, „Archiv für Papyrusforschung” 52/2 (2006) s. 162-180.

4. Bibliografia

- Aland K., *Eine neue Schrift Philos?*, „Theologische Literaturzeitung” 68 (1943) k. 169-170.
- Alfonsi L., *Sul περί θεοῦ del P. 17 027 di Berlino*, „Aegyptus” 23 (1943) s. 262-269.
- Berkowitz L. – Squitier K.A., *Thesaurus Linguae Graecae: Canon of Greek Authors and Works*, New York 1990.
- Cavallo G. – Maehler H., *Greek Bookhands of the Early Byzantine Period. A.D. 300-800*, London 1987.
- Gonzalez Blanco A., *Hermetism. A bibliographic approach, w: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* 17/4, red. W. Haase, Berlin – New York 1984, s. 2240-2281.
- Hombert M., *Bulletin Papyrologique XXI (1943 à 1946)*, „Revue des Études Grecques” 61 (1948) s. 233.
- Hombert M., *Revue de Tarticle de Stahlshmidt*, „Chronique d'Égypte” 36 (1943) s. 306.
- Kenyon F.G., *The Palaeography of Greek Papyri*, Oxford 1899.
- Radice R., *Filone di Alessandria. Bibliografia generale 1937-1982*, Roma 1983.
- Radice R. – Runia D.T., *Philo of Alexandria. An Annotated Bibliography 1937-1986*, Leiden 1988.
- Royse J.R., *The Spurious Texts of Philo of Alexandria. A Study of Textual Transmission and Corruption with Indexes to the Major Collections of Greek Fragments*, Leiden 1991.
- Schürer E., *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*, t. 2, Edinburgh 1987.
- Siefert F., *Philon von Alexandria. Über die Gottesbezeichnung „wohlthätig verzehrendes Feuer” (De Deo)*, Tübingen 1988, s. 159.
- Thompson E.M., *An Introduction to Greek and Latin Palaeography*, Oxford 1912.
- Haelst J. van, *Catalogue des papyrus littéraires juifs et chrétiens*, Paris 1976.

5. Przekład

Uwagi do tłumaczenia *HB* II-VIII. (1) Przekładu *HB* dokonano w oparciu o następujące wydania: Hermès Trismégiste, *Paralipomènes grec, copte, arménien. Codex VI de Nag Hammadi, Codex Clarkianus II Oxoniensis, Définitions Hermétique, Divers*, t. 5, ed. J.-P. Mahé, Paris 2019, s. 331-334; A. Van den Kerchove, *Redécouverte de Fragments hermétiques oubliés: le P.Berol. 17 027 (Avec planches VI-VIII)*, „Archiv für Papyrusforschung” 52/2 (2006) s. 162-180; K. Stahlschmidt, *Eine unbekannte Schrift Philons von Alexandrien (oder eines ihm nahestehenden Verfassers)*, „Aegyptus” 22 (1942) s. 161-176. (2) Układ tłumaczonych utworów z grupy *HB* uzgodniono z układem tychże tekstów we wspomnianych wyżej wydaniach Van den Kerchove i Stahlschmidt. (3) Kolejność *recto/verso* fragmentów za wydaniem Van den Kerchove. (4) Przez wzgląd na nader znikome zachowanie tekstu *HB* II-VIII posłużono się w niektórych miejscach przekładu czcionką grecką. (5) Komentarz merytoryczny podano w przypisach dolnych. (6) W przeciwieństwie do edycji Van den Kerchove i Stahlschmidt przyjęłam w przypadku *HB* II-VIII kolejność alfabetyczną (*HB* A-G). (7) Cyfry arabskie w nawiasach okrągłych wskazują numer wersu (numeracja wersów za wydaniem Van den Kerchove).

5.1. *Hermetica Berolinensia* II (*HB* II = *HB* A)⁵⁹

HB II *recto*: fragment nieznanego traktatu⁶⁰

- (1). ±13]άθης uczestnik podległej doznani[om mo-]
- (2). [cy, ale nie – jak się wydaj]e – niepodlegającej doznaniom energ[ii]
- (3). . . . czł]owi[e . . .]υσ[.]ουτ[±7

⁵⁹ Stan zachowania fragmentu A (*HB* II): wymiary – 5,3 cm długości x 5,5 cm wysokości; treść u góry karty; górny margines: A *recto* – 3,6 cm, A *verso* – 2,9 cm (A *verso* posiada mniejszy margines przez wzgląd na występowanie na tejże stronie tytułu utworu); brak marginesów po prawej i lewej stronie; *recto* jaśniejsze niż *verso*. Stan zachowania danego fragmentu podaję każdorazowo za: Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 167-171.

⁶⁰ Tłumaczenie i układ tekstu według wydania: Stahlschmidt, *Eine unbekannte Schrift Philons von Alexandrien*, s. 162, dane techniczne dotyczące ilości brakujących znaków według: Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 167.

HB II verso: fragment (hermetycznego?) traktatu pt. O Bogu⁶¹

- (1). «O Bogu»
- (2). W] «Głównych», T[acie . . . , «(pouczeniach)»⁶²
- (3). nie]raz mówiliśmy, (że) umy[śl⁶³ . . .
- (4).]. [Teraz zaś] jaśniej [o tym . . .
- (5). [jest rzeczą konieczną – uważam – mówić]⁶⁴

⁶¹ Tłumaczenie i układ tekstu według wydania: Hermès Trismégiste, *Paralipomènes grec, copte, arménien*, t. 5, s. 334.

⁶² Stahlschmidt proponuje: „W] «Głównych», T[acie . . . , «pismach» (= gr. βιβλίους)]”. Zob. K. Stahlschmidt, *Eine unbekannte Schrift Philons von Alexandrien*, s. 162. W porównaniu z edycją Mahé Van den Kerchove sugeruje natomiast ewentualną zmianę jedynie w wołaczu: zamiast *Tat* proponuje także τέκνον, co daje: „W] «Głównych», dz[iecko . . . , «(pouczeniach)»”. Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 167.

⁶³ Ew. „rozum” (gr. νοῦς). Rekonstrukcja wersu 3 według Stahlschmidt: „Nie]raz mówiliśmy, że umy[śl jest Bogiem]”. Zob. Stahlschmidt, *Eine unbekannte Schrift Philons von Alexandrien*, s. 162. Por. *Corpus Hermeticum* I 6: „Ja jestem Umysł (Νοῦς), twój Bóg”, *Corpus Hermeticum* XII 1: „Umysł (νοῦς), Tacie, pochodzi z tej samej materii co Bóg, [. . .]. Tenże umysł (νοῦς) w ludziach jest Bogiem”. Por. także: *Corpus Hermeticum* X 16: „Umysł (νοῦς) [. . .] boskim będąc pod względem natury [. . .]”, *Corpus Hermeticum* X 23: „Nie ma nic bardziej boskiego [. . .] [niż umysł]”. Zob. także: Hermès Trismégiste, *Paralipomènes grec, copte, arménien*, t. 5, s. 334, przyp. 4.

⁶⁴ W przeciwieństwie do Mahé (zob. przekład wyżej oraz: Hermès Trismégiste, *Paralipomènes grec, copte, arménien*, t. 5, s. 334) Van den Kerchove nie sugeruje w swej edycji tekstu odtworzenia wersu 5. Chociaż wskazuje w komentarzu na możliwą treść (i możliwy sens) wypowiedzi fragmentu *HB II verso*: „W] «Głównych pouczeniach», Tacie, [w sposób niejasny (lub tajemniczy)] często mówiliśmy, że umysł [. . .]. [Lecz teraz], jaśniej, [na ten temat się wypowiem]”. Zob. A. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 167 i 174. Stahlschmidt natomiast proponuje uzupełnienie wersu 5 końcówką osobową pierwszej osoby liczby mnogiej czasownika w stronie czynnej (-μεν), tworząc formę futuryczną: ἐροῦμεν (‘powiemy’). Biorąc więc pod uwagę pełną rekonstrukcję Stahlschmidt wersów 4 i 5, ich treść brzmiałaby następująco: „(4) [W tej chwili] z[აშ] jaśniej o tych (sprawach) powie-] [(5)my”. Zob. Stahlschmidt, *Eine unbekannte Schrift Philons von Alexandrien*, s. 162.

5.2. *Hermetica Berolinensia* III (*HB* III = *HB* B)⁶⁵

HB III *recto*: fragment nieznanego traktatu dotyczącego duszy

- (1). [jedne się] radowały, drugie są zaniepoko[jone . . . .]
- (2). [. . . . oz]naczał(/-ła,-ły?), że ε[±15]
- (3). [. . . . .].ατ zbliżając(y) się(?) [±12]
- (4). [. . . aby t]enże orze[źw]ić [świat . . . .]

HB III *verso*: fragment nieznanego traktatu dotyczącego duszy

- (1). [. . .].ατ inne dusz]e
- (2). [wznosz]ące się bowiem nicz[ym gwiazdy . .]
- (3). [wok]ół otchłani kr[ążą . . . . .]
- (4). [. . . .]χμων, zaś na równi były(?) widzia[ne(?) . . . . .]

5.3. *Hermetica Berolinensia* IV (*HB* IV = *HB* C)⁶⁶

HB IV *recto*: fragment nieznanego traktatu prawdopodobnie o tematyce filozoficznej

- (1). ου[± 33
- (2). παυ[± 32
- (3). παντο[± 30
- (4). śmier[ć ± 25

⁶⁵ Stan zachowania fragmentu B (*HB* III): wymiary – 4,9 cm długości x 4,9 cm wysokości; górny margines: 1,6 cm (kilka dodatkowych zachowanych włókien papirusu wskazuje, że pierwotnie margines mógł wynosić około 3,3 cm). Tłumaczenie i układ tekstu *recto/verso* według wydania: Stahlschmidt, *Eine unbekannte Schrift Philons von Alexandrien*, s. 164-165.

⁶⁶ Stan zachowania fragmentu C (*HB* IV): wymiary – 4,5 cm długości x 4,4 cm wysokości; lewy margines (*C recto*): ok. 1 cm, prawy margines (*C verso*): 1,2 cm. Tłumaczenie i układ tekstu *recto/verso* według wydania: Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 169-170.

- (5). nieobecność⁶⁷ τοῦ [± 24
 (6). brakiem(?) κα[± 25

HB IV verso: fragment nieznanego traktatu prawdopodobnie o tematyce filozoficznej

- (1). ± 32] i
 (2). ± 32]ετε
 (3). ± 31]ι παν
 (4). ± 26]τος im(?)
 (5). ± 25]πως l[u-
 (6). dzie ± 23]αι żeby nie pozwalali(?)
 (7). ± 25] zaś kto właśnie

5.4. *Hermetica Berolinensia* V (HB V = HB D)⁶⁸

HB V recto: wyimek z CH X

- (1).]·[
 (2).] jest z innych
 (3).] zgodnie z udziałem [
 (4).] bynajmniej dla żywych stworzeń [

HB V verso: parafraza(?) CH X

- (1).]]awnie dla fizyk[alnych
 (2).]ντο na drugim miejscu [
 (3).]ν inne nie α[.]π[

⁶⁷ Według Van den Kerchove termin ἀπουσία równie dobrze mógłby być w dacie – podobnie jak w przypadku terminu στερήσις (στερήσει) w wersie 6. Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 170.

⁶⁸ Stan zachowania fragmentu D (HB V): wymiary – 2,2 cm długości x 4 cm wysokości; *recto* odrobinę jaśniejsze niż *verso*; pismo zachowane lepiej niż we fragmencie A. Tłumaczenie i układ tekstu *recto/verso* (za wyjątkiem wersu 3 *verso*) według wydania: Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 167-168, 170.

5.5. *Hermetica Berolinensia* VI (*HB* VI = *HB* E)⁶⁹

HB VI *recto*: fragment nieznanego traktatu prawdopodobnie o tematyce filozoficznej

- (1). λ . . . [± 31
- (2). dusza [± 30
- (3). wiedza⁷⁰ [± 28
- (4). i sama [± 28
- (5). τ . . . . [± 30
- (6). . [. . .] . . [± 30

HB VI *verso*: fragment nieznanego traktatu prawdopodobnie o tematyce filozoficznej

- (1). ± 31] dobrze αἶνω
- (2). ± 30]δεε jak
- (3). ± 30]ος od
- (4). ± 31]ταῖ i
- (5). ± 32]ο του
- (6). ± 34]υ[.

⁶⁹ Stan zachowania fragmentu E (*HB* VI): wymiary – 3,2 cm długości x 3,8 cm wysokości; lewy margines (*E recto*): 1,1 cm, prawy margines (*E verso*): 1,5 cm. Tłumaczenie i układ tekstu *recto/verso* według wydania: Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 168, 170-171.

⁷⁰ Fragment wersu 3 przełożyłam zgodnie z propozycją Stahlschmidt: γνῶσις (przy czym γ jest w tekście całkowicie niewidoczna). Van den Kerchove wskazuje natomiast, że między wersami 3 i 4 można w miejscu, w którym Stahlschmidt proponuje koniunkturę w postaci gammy, dopatrzyć się śladu pochyłej kreski, która pierwotnie mogła być częścią litery υ/Y, podobnie jak można to zaobserwować w 4 wersie w przypadku słowa: αὐτή. Zob. Stahlschmidt, *Eine unbekannte Schrift Philons von Alexandrien*, s. 164; Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 170.

5.6. *Hermetica Berolinensia* VII (*HB VII = HB F*)⁷¹

***HB VII recto*: fragment nieznanego traktatu prawdopodobnie o tematyce filozoficznej**

- (1). λο.[± 32
- (2). πλα[± 32
- (3). με.[± 32
- (4). ζαλ[± 30⁷²
- (5). θε[± 30

***HB VII verso*: fragment nieznanego traktatu prawdopodobnie o tematyce filozoficznej**

- (1). ± 34].
- (2). ± 27]ετο το
- (3). ± 27]θεα γε του
- (4). ± 27] τοῦ ὑπουρ-
- (5). ± 29]jego samego ἡ
- (6). ± 31].ηυ[.

⁷¹ Stan zachowania fragmentu F (*HB VII*): wymiary – 4,3 cm długości x 4,2 cm wysokości; tekst – zwłaszcza F *verso* – o wiele bardziej ściśnięty niż w przypadku pozostałych fragmentów (być może kopista zbliżał się do końca strony i tym samym chciał mieć wystarczająco miejsca na dokończenie tekstu, co było dosyć powszechną praktyką – np. w kodeksach z Nag Hammadi ostatnie strony zapisane są zazwyczaj ciałniejszym pismem i z większą liczbą wersów na stronie). Tłumaczenie i układ tekstu *recto/verso* według wydania: Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 171.

⁷² W przypadku początkowych znaków: ζαλ pierwszą literą równie dobrze może być ξ (= ξαλ), co proponuje Stahlschmidt. Van den Kerchove wskazuje na jeszcze jedną ewentualność. Litera ζ dosyć często zapisana jest z superlineacją, a więc z nadpisaną poziomą linią, co daje możliwość odczytania jej jako wartości liczbowej 7. Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 171.

5.7. *Hermetica Berolinensia* VIII (*HB* VIII = *HB* G)⁷³

HB VIII *recto*: wyimek z *CH* X

- (1). rozłączywszy[± 24
- (2). złem γι[± 26

HB VIII *verso*: wyimek z *CH* X

- (1).]jedyne γυ-
- (2).]υνατει τὰ θει⁷⁴
- (3).]υχη [± 6

⁷³ Stan zachowania fragmentu G (*HB* VIII): wymiary – 4,1 cm długości x 5 cm wysokości; tekst w górnym rogu karty papirusu. Tłumaczenie i układ tekstu *recto/verso* według wydania: Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 168.

⁷⁴ Van den Kerchove wskazuje, że na końcu wersu 2 kopista ewidentnie ścieśniał zapis liter – być może nie udało mu się dokończyć ostatniego słowa w tej linijce: θεια(?). Zob. Van den Kerchove, *Redécouverte de fragments hermétiques oubliés*, s. 169.